

Crkve sv. Jurja na području Kaštela

Jovanović Jurić, Vanessa

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Arts Academy / Sveučilište u Splitu, Umjetnička akademija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:175:394273>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Arts Academy](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
UMJETNIČKA AKADEMIJA

VANESSA JOVANOVIĆ JURIĆ
CRKVE SV. JURJA NA PODRUČJU KAŠTELA
ZAVRŠNI RAD

SPLIT, 2019.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
UMJETNIČKA AKADEMIJA

ODJEL ZA LIKOVNE UMJETNOSTI

CRKVE SV. JURJA NA PODRUČJU KAŠTELA
ZAVRŠNI RAD

NAZIV ODSJEKA: LIKOVNA KULTURA I LIKOVNA UMJETNOST

Naziv studija: Likovna kultura i likovna umjetnost

Predmet: Umjetnost kasne antike i ranog srednjeg vijeka

Mentor: dr.sc. Ita Praničević Borovac, v. pred. Student: Vanessa Jovanović Jurić

Split, rujan, 2019.

SAŽETAK

Od 7.st. doseljavaju se Hrvati na ove prostore mijenjajući tadašnju etničku i kulturnu sliku. Salona je napuštena i razorena, Siculi zapušten i zaboravljen, a Epetij ugašen. Jedino se održavaju Split i Trogir. U prvom razdoblju države hrvatskih vladara kaštelansko polje bilo je u njihovom posjedu, što nam potvrđuje Trpimirova darovnica iz 852. Godine u kojoj se i spominje crkva sv. Jurja u Putalju. Crkve su predstavljale središte života nekadašnjih naselja kao okupljališta. Oko crkvice su grobišta. Većina crkvice sagrađena je u ranom srednjem vijeku, u stilu predromanike poput crkve sv. Jurja od Podmorja koja je sačuvana u izvornom obliku. Specifično je da se čak tri crkve sv. Jurja nalaze u Kaštelanskom polju. Svaka od njih je značajna i oko sebe ima starohrvatsko groblje. Analizom njihove arhitekture i groblja oko njih dobivamo uvid u sliku života u srednjem vijeku.

1. SADRŽAJ

1. SADRŽAJ.....	4
2. Uvod	5
3. Sveti Juraj.....	7
4. Crkva sv.Jurja u Putalju, Kaštel Sućurac.....	8
4.1. Putalj.....	8
4.2. Crkva	10
4.3. Groblje	11
4.4. Kameni namještaj.....	13
5. CRKVA SV.JURJA U RADUNU, KAŠTEL STARI.....	16
5.1 Radun, Šušnjari i Orišac	16
5.2. Crkva	17
5.3. Groblje	20
6. Crkva sv.Jurja u Rudinama, Kaštel Novi.....	23
6.1. Miran ili Žestinj.....	23
6.2. Crkva	23
6.3. Groblje	25
7. Zaključak	29
8. Literatura	30
9. Popis slika	31

2. Uvod

Od 7.st. postupnim doseljavanjem slavenskog naroda u prostoru između Splita i Trogira nastaje nova etnička i kulturna situacija. Broj naselja smanjio se s krizom kasnoantičkog svijeta, s njegovom razgradnjom i s razaranjima koje su donosile seobe naroda. Salona je napuštena i porušena, naselje Siculi¹ je potpuno zaboravljeno, a život u Epetiju² se ugasio. Održavaju se jedino Trogir i Split. Oba grada su dio bizantske Dalmacije, ostatka nekadašnje rimske provincije koja je sad reducirana na nekoliko gradova u primorju i na otocima.³ Njihovo upravno središte premješta se iz Salone u Zadar. Split se pokazao legalnim nasljednikom crkvene funkcije Salone te prenosi relikvije salonitanskih mučenika Anastazija i Domnija i s vremenom postaje sjedište nadbiskupije. Teritorij Trogira ograničava se samo na Malo polje, dok se splitski teritorij poklapa sa Splitskim poluotokom. O prva dva stoljeća nakon doseljavanja nema mnogo povijesnih izvora niti arheoloških nalaza, no život se na ovom prostoru ni u jednom trenutku nije potpuno ugasio.⁴ U blizini Splita i Trogira Hrvati postupno oblikuju trajniju političku vlast te se tako u ovom prostoru ustaljuje jedno od središta rane hrvatske države. O ranom naseljavanju Hrvata na prostor Kaštela potvrde nalazimo i u povijesnoj onomastici i kaštelanskoj čakavštini.⁵ U organizaciji prostora također možemo izdvojiti dvije faze. Prva srednjovjekovna fazatraje do kraja 11.st. kada je najveći dio bivšeg salonitanskog agera u sklopu hrvatske države, te druga faza od 12. do 15.st. u vrijeme ugarsko-hrvatskih vladara, kada taj teritorij stječu Split i Trogir. Kroz cijelo to razdoblje kontinuiraju sela. U prvoj fazi osim sela postoje i gospodarska zdanja hrvatskih vladara i njihove zadužbine koje se kasnije napuštaju. U drugoj fazi impulsom iz gradova nastaju novi sadržaji poput crkva i samostana, utvrda, novih gospodarskih objekata – mlinova, solana i drugih. Nekadašnji urbani prostor uz Kaštelanski zaljev pretvara se s krizom antičkog svijeta u ruralno-agrarni. U odnosu na antičko razdoblje došloje do velikog smanjenja broja pučanstva. Broj seljaka u Kaštelanskom zaljevu morao je biti u skladu s ekološkim mogućnostima tog prostora. Po dimenzijama srednjovjekovnih crkvice možemo procijeniti napučenost sela. To su minijaturne jednoćelijske građevine od kojih je najmonumentalnija crkva sv. Jurja od Podmorja koja doseže duljinu od 10m. Takve crkvice s prepoznatljivim stilskim oznakama predromanike, teromanike i gotike sačuvane su i u Zagori. To nam ukazuje da u srednjem vijeku ne postoji velika kulturna

¹ Starorimsko naselje na području zapadnog dijela Kaštelanskog polja.

² Današnji Stobreč.

³ BABIĆ, I. (1980.), *Prostor između Trogira i Splita*; OMAŠIĆ, V. (2001.), *Kaštela od prapovijesti do XX. stoljeća*

⁴ RAPANIĆ, Ž. (1980.), Prilog proučavanju kontinuiteta naseljenosti u Salonitanskom ageru u ranom srednjem vijeku, *VAHD*, LXXIV, str. 189-213.

⁵ ŠIMUNOVIĆ, P. (1992.), Uvod u kaštelansku toponimiju, str. 79-92.

3. Sveti Juraj

U srednjem vijeku, uz omiljene svece iz prvih stoljeća kršćanstva pojavljuju se novi titulari. Najpopularniji među građanima i seljacima bio je sv. Juraj.⁶ On je bio rimski časnik koji je umro mučeničkom smrću za vrijeme Dioklecijanovih progona 303. godine u Kapadociji. Zbog nepriznavanja poganskih bogova osudili su ga na smrt odrublivanjem glave. Tijekom stoljeća nastale su mnoge legende o njemu, a najpoznatija je legenda o sv. Jurju i zmaju te ga se tako najčešće prikazuje. Legenda kaže da je postojao zmaj koji je živio u jezeru u blizini grada Silene, od građana je tražio ovce, telad, janjad i druge životinje za hranu. No to mu nije bilo dovoljno pa je zahtijevao da mu dovode mlade momke i djevojke. Jednom je došao red na mladu kraljevnu, sv. Juraj obećao joj je da će je spasiti, ali da se za uzvrat kralj i svi stanovnici moraju ostaviti poganskih bogova i prijeći na kršćanstvo. Oni mu to obećahu. Kada je zmaj izašao iz jezera, sv. Juraj se zaleti konjem prema njemu i probode mu vrat, zatim ga je zavezao koncem i odveo pred kralja da još jednom potvrdi da će se preobratiti i onda dokrajči zmaja. To je jedna simbolična priča pobjede kršćanstva nad zlom. Osim brojnih legendi što postoje o njemu, on je bio zaštitnik za mnoga životna područja. Najznačajnija njegova nebeska uloga je zaštita zemljoradnje i stočarstva. Na njegov dan seljaci iz sela Radošić, iza Kozjaka, još i danas kite štale, označujući tako blagdan svoje stoke. Sv. Juraj je zaštitnik nekada šumovitog Brača bogatog stokom kao i obližnjih Poljica. Blagdan sv. Jurja slavi se 23. travnja.

Slika 2 Sv. Juraj ubija zmaja

⁶Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, (ur. A. Badurina), 1979., str. 189.

4. Crkva sv. Jurja na Putalju, Kaštel Sućurac

4.1. Putalj

Prvi naziv Sućurca spominje se kao selo sv. Jurja od Putalja u ispravama kralja Zvonimira 1078. god., zatim kralja Kolomana iz 1103. god. i u ispravi Andrije II. iz 1207. god.⁷ Toponim sela izvodi se od romanskog pridjeva *sanctus*, od njega je nastala izvedenica *sut* i imena sveca Juraj. Takva pojava je česta u Dalmaciji, tako su nastala imena mnogih lokaliteta po svecima kojima su crkve bile posvećene. Brežuljak Putalj dominira okolnim prostorom i bio je naseljen u srednje i kasno brončano doba, iz tog razdoblja potječu brojni ulomci glinenih posuda i ostaci nekoliko nastambi.⁸ Pretpostavlja se da je Putalj bio i kultno mjesto. Na Putalju se nastavio život i u rimsko doba što nam svjedoče ostaci građevine za koju se smatra da je bila hram, zatim cisterna i nekoliko sarkofaga. Najvrjedniji ostatak je cisterna C1 koja se nalazi sjeverno od crkve. U njoj je pronađeno mnogo ostataka od ulomaka krovne opeke, različitih rimskih keramičkih predmeta, stakla, amfora do fresaka crvene boje. Činjenica da je na tom mjestu bila ukopana cisterna ukazuje nam da je i u vrijeme prapovijesti tu postojala nekakva udubina u kojoj se sakupljala kišnica. Odvodni kanal vjerojatno je napravljen da se veća količina s brijega može kontrolirati i nadzirati. Nakon zatrpavanja te cisterne sagrađena je veća, prostranija cisterna C2 na zapadu crkve.

Slika 3 Cisterna C2 i kanal

⁷ OMAŠIĆ, V. (2001.)

⁸ Posljednjih nekoliko desetljeća slojeviti arheološki lokalitet na Putalju istraživala je ekipa stručnjaka Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika iz Splita a predvodio ih je dr. sc. Tonči Burić pa se svi podaci koje donosim u svom završnom radu temelje na njegovim tekstovima te na monografiji iz 2001.g. u kojima su objavljeni rezultati tih istraživanja i obrađena sva ranija literatura. BURIĆ, T. (2001.), *Sv. Juraj od Putalja*.

Od 4. do 6. stoljeća naše ere, iz doba kasne antike, pronađeni su ostaci crkvenog kamenog namještaja, podni mozaik, ulomci staklenog posuđa od kojih se dio koristio u ritualne svrhe te zidana grobnica s kršćanskim ornamentima. Zidane grobnice s bačvastim svodom, građenim od opeke ili sedre, karakteristične su za kasnoantičke pokope. Grobnica je bila uža no inače zbog dvije velike stijene koje su se vjerojatno odronile s padina Kozjaka te stvarale problem graditeljima. S obzirom na to da je grobnica bila memorijalnog karaktera služila je za pojedinačni ukop. Zapadno od te grobnice pronađen je ostatak podnog mozaika. Da je riječ o kasnoantičkom mozaiku potvrđuju nam dvije stvari. Prvo, horizont podnice odgovara niveleti svoda kasnoantičke grobnice. Drugo, zbog kolorita i načina na koji su kockice izvedene. Izrađene su od kamena, staklene paste i keramike, a boje mozaika su bijele, sive, smeđe, crne, žute, par nijansi plave, zelene te crvene boje. Motiv sam po sebi također je dokaz da pripada kasnoj antici. Vidi se dio šarenog repa vjerojatno pauna, koji je na jednom dijelu porubljen višebojnom pletenicom. Kasnoj Antici pripada i nadvratna kamena greda s tri uklesana križa, a svaki od njih je različito izrađen. Desni križ ima jednake krakove napravljene od istostraničnih trokuta, lijevi ima okomitu i horizontalnu hastu isklesanu s veoma uskom brazdom, a središnji križ ima široke haste i trokutasto proširene krajeve. Život na Putalju nije se nastavio odmah dolaskom Hrvata, tek iz početka 9. st. potječu prvi tragovi ponovnog naseljavanja. Iz tog doba potječe 8 otkrivenih starohrvatskih grobova.

Slika 4 Ostatak kasnoantičkog mozaika

4.2. Crkva

U to vrijeme gradi se predromanička crkva, na temeljima starokršćanske crkve. Njena izgradnja poklapa se s vladavinom kneza Mislava (835.-845.), što nam potvrđuje i Trpimirova darovnica iz 852.godine. U Trpimirovoj darovnici piše da on crkvu sv.Jurja odnosno posjed poklanja splitskoj crkvi zajedno s ljudima, što upućuje na robove.⁹ Početkom 12.st. ruši se i smanjuje predromanička crkva. Nova veličina odgovara dimenzijama ruralnih romaničkih crkava. Ona više nije vladarska zadužbina, već župna crkva. Pretpostavlja se da je krajem 14.st. na poziciji romaničke crkve izgrađena nova gotička crkva. Današnja crkva sv.Jurja je novo izdanje izgrađeno od betona 20-tih godina 20.stoljeća. Od prijašnjih crkava sačuvana je samo kasnosrednjovjekovna apside. Ostaci predromaničkog objekta nisu sačuvani, osim ulomaka kamenog crkvenog namještaja. Vidljiv je i temelj starog južnog longitudinalnog zida, ali ne može se odrediti kojoj fazi pripada. Kroz literaturu se spominje podatak o likovima hrvatskih vladara na predromaničkim freskama sv.Jurja, ali taj podatak nije potvrđen.¹⁰ Danas osim ostatka zida oko bunara iz srednjeg vijeka su sačuvani samo grobovi i ulomci crkvenog namještaja ranosrednjovjekovne crkve sv.Jurja.

Slika 5 Crkva sv.Jurja na Putalju

⁹ V. Omašić, *Kaštela od prapovijesti do početka xx.st.*, 74.str.

¹⁰ T. Burić, *Kameni namještaj predromaničke crkve sv. Jurja na Putalju iznad K.Sučurca*, str.149.

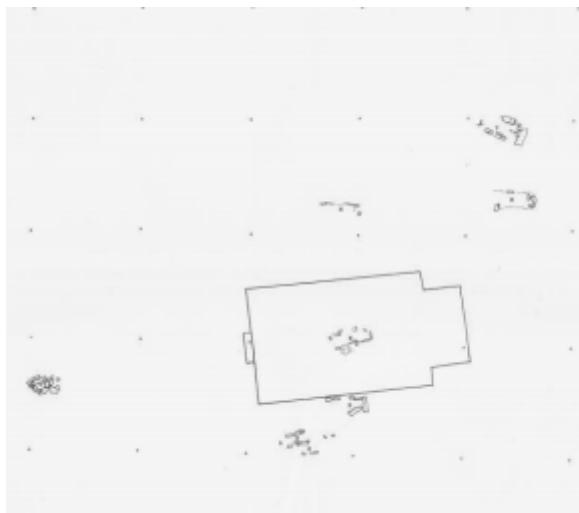

Slika 6 Crkva sv. Jurja u Putalju, pogled sa sjeveroistoka

4.3. Groblje

Pretpostavlja se da je pokapanje na Putalju započelo već od početka carskog razdoblja. Nađeni ostaci stranice kamene urne, ostaci balsamarija te ulomci triju fibula mogu biti ostaci iz grobnih urna 1. i 2.st. Polovicom 2.st. javljaju se novi oblici grobova, pretežno sarkofazi, a napušta se običaj spaljivanja mrtvacu. Ostaci fresaka, natpisa te ulomaka ukrašenih zdanja potvrđuju nam da je polovicom 2.st. Putalj postao mjesto gdje su se pokapali bogati i ugledni ljudi. Tek krajem 11.st. i početkom 12.st. oblikuje se novo groblje, za koje se pretpostavlja da je bilo glavno ukopište sela. Groblje je u skladu s tad novim obredom pokapanja, pokapanja oko crkve, koja traju sve do 16.st. kada se ono prekida i naselja napuštaju zbog straha od turskog osvajanja. Dva sloja ukapanja uvjetovao je ograničeni prostor oko crkve. Gornji sloj čini groblje iz 14. i 15.st., a donji sloj iz 12. i 13.st. U donjem starijem sloju uz stare oblike nakita javljaju se i neki novi oblici. Osim nakita pronađen je i splitski novac *bagatin* iz 13.st., a u jednom od grobova pronađena je ljuska jaja kao prežetak drevnog poganskog rituala. Gornji sloj groblja karakterizira bogat nalaz nakita od srebra, zlata, bronce, srebra s pozlatom te novac hrvatsko-ugarskih vladara. Smatra se da je u vrijeme srednjeg vijeka na Putalju bilo oko 400 grobova od kojih je većina istražena. Tu su se pokapali ljudi iz okolnih sela kojima je crkva sv. Jurja bila zajedničko kultno mjesto. Sondažna istraživanja nekropole oko crkve sv. Jurja proveo je don Frane Bulić 1926.g. prilikom zadnje obnove crkve. Dokumentacija pri

tome nije vođena niti su objavljeni rezultati, osim Karamanovog podatka kojim se koriste svi kasniji autori. Po njemu se nekropola datira od 11.st. do kasnog srednjeg vijeka. Navodi etažne grobove oko crkve, gdje se i danas nalazi nekoliko masivnih grobnih poklopnica tipičnih za kasni srednji vijek.¹¹ Na ovom lokalitetu pronađeno je 8 starohrvatskih grobova, datiraju u početak 9.st. Pokojnike su pokapali u običnu zemlju, a okolo se nalazilo kamenje manjih dimenzija. U grobovima su pronađeni noževi, kopče, nakit, lonci, ostaci životinjskih kostiju, obredne posude. Sve to upućuje na „poganski horizont“. Takvi grobovi služili su za jednokratni pokop, kasniji grobovi služili su za višekratna ukapanja. Pokojnici su bili položeni u ispravnom položaju na leđima. Položaj ruku nemože se sa sigurnošću odrediti zbog oštećenja grobova tijekom srednjovjekovnih ukapanja. Od osam grobova čak četiri su dječja, što nije neuobičajeno zbog velikog broja smrti djece u to doba. U tri dječja groba pronađene su naušnice i prstenja, a u jednom grobu odrasle osobe pronađen je keramički lonac. Na sredini lađe današnje crkve gdje je pronađena starokršćanska grobnica otkriven je i grob, pokraj kojeg su nađeni ostaci lonaca i ptičja kost. Tip grozdolike naušnice, pronađene u jednom od grobova, je kombinacija i karantanske naušnice i vjerojatno potječe iz Bizanta. Naušnice pronađene na Putalju rađene su od bronce. Pronađeni lonac ima tipičan oblik karakterističan za starohrvatsko grobno posuđe. Na hrvatskom priobalju je rijetko zastupljena slavenska keramika u izvornom obliku, lonci i posuđe izrađeni su tehnologijom kasnoantičkih radionica.

Slika 7 Starohrvatski grobovi

¹¹BURIĆ, T., (1984), Villa Sancti Georgii de Putalio. str. 311.

4.4. Kameni crkveni namještaj

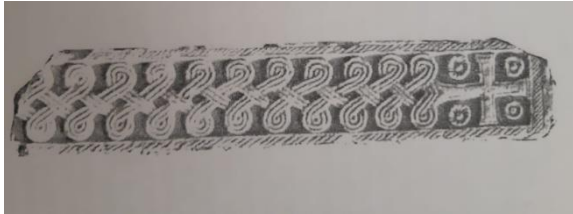
Većina ulomaka predromaničke skulpture s Putalja uzidana je u pročelje današnje crkve, a drugi dio se sa zbirkom „Bihać“ nalazi u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika.¹² Na pročelju crkve sv. Jurja uzidana su još dva ulomka manjih dimenzija koji stilski odudaraju od ostalih. Oni pripadaju antici, doneseni su s nekog drugog nepoznatog lokaliteta. Od skulptura iz predromanike pronađeni su većinom pilastri, nosač menze, ulomci pluteja i jedan arhitrav. Putaljski crkveni namještaj rađen je uglavnom od mramora vjerojatno uzetog s neke reprezentativne građevine. Predromaničke ostatke skulpture iz sv. Jurja trebamo promatrati kao dijelove crkvenog namještaja koji su nastali u samo jednom opremanju crkve. Crkveni namještaj ne upućuje ni na kakve različite stilsko-kronološke faze, odnosno promjene arhitektonskog dekora unutrašnjosti crkve. Nedostatak cjelovitih zabata, pluteja, elemenata ambona i slično, predstavlja poteškoću za sustavnu analizu. Na sreću putaljski dekorativni sadržaj pilastra omogućava osnovne za sigurnije zaključivanje.¹³ Ukrasno polje pilastra uvijek je uokvireno dvama različitim bordurama koje su jednako zastupljene. Jedna se sastoji od gustog niza kuglica, a druga od tordiranog užeta. Ukrašeni obrubpilastra javlja se i na predromaničkim pilastrima iz Splita i okolice, te na pilastrima iz Crkvine i Koljana, ali njihova kompozicijska shema mreža je potpuno različita od putaljskih. Već u Trogiru se prestaje javljati ukrašen obrub pilastra, a u istočnojadranskoj regiji svakako nije uobičajen. Pilastar broj 1 ukrašen je geometrijskom mrežom koja se javlja još na samo tri primjera. To su letva pluteja u pločniku krstionice sv. Ivana u Splitu i lučni pojas zabata iz crkve sv. Marte u Bijaćima, te ulomak iz Vodnanjskog lapidarija u Istri. Taj tip mreže poprilično je rijedak, a datacija istovrsnih spomenika je prva polovina 9.st.¹⁴ Pilastar broj 2 također ima jasno izraženu ritmiku, na ulomcima predromaničke skulpture zasad nije pronađena identična mreža, ali ima sličnih kombinacija. Sačuvani dio, ulomak broj 1, dekorativnog polja dovoljan je za rekonstrukciju tipa mreže. Slične kompozicije s malim

¹²U arhivi „Bihaća“ iz muzeja HAS u Splitu pod 1898.god. Tonči Burić pronalazi pismo koje je Buliću poslao bivši učenik don Ante Alfrević iz Rima. Uz pismo je priložen i rad „Ostaci starohrvatske crkve sv. Jurja u Putalju u Kaštel Sućurcu“. Don Ante Alfrević je služeći se dostupnom literaturom iz Rima dao zanimljivo tumačenje putaljske skulpture uklopivši je u kontekst karolinške civilizacije i priložio crteže pojedinih ulomaka. Taj rad ostao je neobjavljen zbog formalnih nedostataka te je nepoznat široj javnosti. BURIC, T. (1983.), str. 150.

¹³BURIC, T. (1983.), str. 153.

¹⁴BURIC, T. (1983.), str. 158.

razlikama u detaljima poznate su s pluteja iz Zadra, i s ulomka pilastra iz Istre, te na pluteju uzidanom u pločniku crkve sv.Blaža u Sloveniji. U južnoj Dalmaciji nema istih, ali pluteji iz Aquileje i Grada pokazuju najveću sličnost s putaljskim fragmentom.

Slika 8 Pilastar broj 1

Slika 9 Pilastar broj 2

Slika 10 Ulomak broj 1

Talijanski primjerci datiraju iz 9.st. , kao i naši analogni primjerci. Priložena rekonstrukcija ulomka pokazuje da se ne može govoriti o dijelu pluteja, premda je reljef dublji negoli na pilastrima.¹⁵ Analizirani materijal pokazuje da predromanička skulptura iz sv.Jurja posjeduje veliki stupanj specifičnosti naspram ostale predromaničke skulpture u Dalmaciji. Na području srednje Dalmacije nema skulpture analogne onoj s Putalja, izuzevši slične stilske-kompozicijske sa skulpturom iz Splita, no predromanička skulptura u Istri pokazuje srodnost i u pojedinim dijelovima i u kompoziciji. Stilsku srodnost još više pokazuju spomenici iz Italije, te komparacije obuhvaćaju srednju i veći dio sjeverne Italije, a posebno sjeveroistočna

¹⁵ BURIĆ. T., (1983.), str. 154-155.

područja poput spomenutu Aquileje, Grada i drugi. Na osnovu analize crkvenog namještaja iz crkve sv. Jurja, smatra se da su predromanički namještaj iz crkve radili majstori iz Italije, najvjerojatnije iz Aquileje. Svi analogni primjeri iz Italije datirani iz druge polovice 8.st. i prve polovice 9.st., te se smatra da i putaljska skulptura pripada tom razdoblju. Realniji okvir vremena je početak 9.st. koji potvrđuju pisani izvori iz Trpimirove darovnice.¹⁶

¹⁶BURIĆ, T. (1983.), str. 157-159.

5. CRKVA SV.JURJA U RADUNU, KAŠTEL STARI

5.1 Radun, Šušnjari i Orišac

Na padinama Kozjaka postojala su naselja koja su se u izvorima nazivala Radun i Šušnjari, uz ta naselja nalazi se crkva sv.Jurja. Radun se prvi put spominje u ispravi kralja Zvonimira 1083.god. i u ispravi kralja Stjepana II.¹⁷ U obje isprave spominje se zemljište na mjestu zvanom Radun darovano samostanu sv.Stjepana. Selo Šušnjari spominje su u vjerodostojnim izvorima iz 15.st. Izvjesni Juran iz sela Šušnjari obrađivao je zemlju u Bojišću oko 1450.god. koja je pripadala Splitskoj nadbiskupiji. Prigodom novačenja veslača 1470.god. za trogirsku galiju suprakomita Jakova Andreisa, Šušnjari su morali dati dva veslača. Umjesto veslača iz njihovog sela, seljani su unajmili dva Poljičanina Vlatka Blažića i Matiju Pavlova te ih poslali na galiju.¹⁸ Toponim Šušnjara sačuvao se u nazivu predjela iznad crkve sv.Jurja. Značenje Šušnjara je zapravo nisko grmlje, otpalo suho lišće odnosno mjesto gdje se skupljao šušanj. Na trogirskom teritoriju postojalo je i mjesto Orišac, koje je također moralo dati jednog veslača za trogirsku galiju. Andreis je crkvu sv.Jurja nazvao „u Orišac ispod Šušnjara“. Zapadno od Šušnjara nalazi se lokalitet koji upućuje na naselje Kovače. Kovačima se u srednjem vijeku nazivaju klesari koji su radili nadgrobne ploče ili stećke. U svojoj vizitaciji iz 1726.god. trogirski biskup Kačić zabilježio je da je na području iznad crkve sv.Jurja selo čiji su se ostaci jedva nazirali. Na tom mjestu je do danas sačuvan toponim Brce, koji upućuje da se na tom mjestu nalazilo selo. U kasnijim kaštelanskim selima Brcem se nazivao glavni seoski trg, koji je većinom bio uz brvno koje je premošćivalo potok ili jarak.

¹⁷ V.Omašić, *Kaštela od prapovijesti do početka xx.st.*, str.99.

¹⁸ V.Omašić, *Kaštela od prapovijesti do početka xx.st.*, str.99.

Slika 11 Crkva sv.Jurja u Radunu

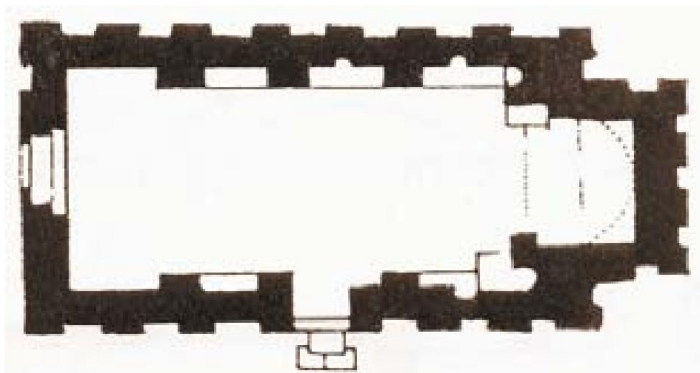
5.2. Crkva

Na području Orišca i Šušnjara izgrađena je crkva sv.Jurja koju se naziva „od Podmorja“ ili „od Ostroga“, a kasnije „u Orišac“ ili „od Ostrožina“.¹⁹ Povijesni izvori ne spominju vrijeme osnivanja crkve, ali novija istraživanja groblja oko crkve ukazuju da bi počeci pokopa mogli sezati od 9.st. pa sve do 15.st. U povijesnim se dokumentima spominje njen beneficij. Imala je svog plebena kojeg su birali didicijuspatroni. Godine 1271. pleban crkve bio je Drago Turkoli, a tad se spominje i jedna zemlja toga beneficija koja se nalazila u Budožiću.²⁰ Ta crkva i crkva sv. Ivana od Biranja imali su zajedničkog plebena 1276.god. D. Jelovina smatra, prema stilskim građevnim elementima, da crkva potječe iz druge polovice 10.st. ili prve polovice 11.st. Dyggve je ističe kao prototip starohrvatskih crkava i izvodi njezinu formu iz mauzoleja sv.Anastazija u Solinu. Ova crkva je jedina predromanička crkva na području Kaštela sačuvana u svom izvornom obliku. Ona je jednobrodna, bačvasto presvođena, izdužena crkva na koju se nadovezuje izbočena pravokutna apsida. Duga je 8,8 m i široka 5,25 m, a apsida je duga 1,3 m. Ima dva ulaza, jedan na zapadu i jedan na jugu. Južni ulaz nema dovratnike, već je on oblikovan zidanim stranama. Iznad se nalazi nadvratnik koji ima uklesan križ po sredini. Luneta je plitka i oblikovana od priklesanih lomljenaca, a trokutni zabat svojim donjim lukom prati oblik lunete. Na zapadnom ulazu nalaze se monolitni dovratnici iznad kojih je nadvratnik s uklesanim križem u središtu. Iznad toga nalazi se

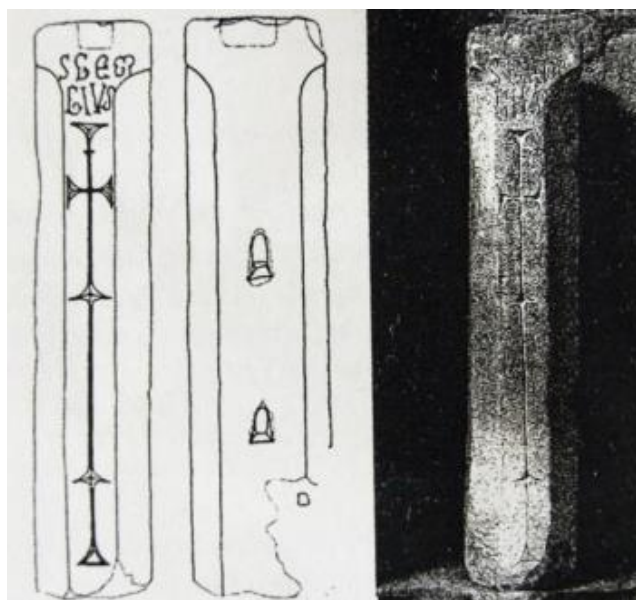
¹⁹ V.Omašić, *Kaštela od prapovijesti do početka xx.st.*, str.100.

²⁰ OREB, F.(1987.), *Srednjovjekovno groblje oko crkve sv.Jurja od Raduna kod Kaštel Staroga*, KZ, 1, str.34.-36.

lunetasa polukružnim okvirom, u njoj je sačuvan fresko-ukras, niz trokutića sa križem u sredini. Vanjska površina crkve raščlanjena je plitkim nišama koje počinju od podnožja, a završavaju polukružnim lukovima. Unutrašnjost crkve također je raščlanjena, s po tri uska pilastra sa svake strane koje dijele crkveni prostor na četiri dijela. Pilastri su povezani polukružnim lukovima i pridržavaju crkveni svod. U svetištu se nalazi oltarna kamena menza na jednom kamenom stupu. Stipes oltara sv. Jurja čuva se u arheološkom muzeju u Splitu. Napravljen je od vapnenca, visok je 116 cm, širok 23 cm, a debljina mu je 29 cm. Na prednjoj strani uklesan je latinski križ, a iznad njega nalazi se natpis *S(anctus) Geor/gius*. Napuštena i oronula crkva obnovljena je 1794.god. kad joj je dodan zvonik na preslicu, a nedavno je Zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu obnovio crkvu u njezinoj izvornoj građi.

Slika 12 Tlocrt crkve sv. Jurja u Radunu

Slika 13 Stipes oltara sv. Jurja

5.3. Groblje

Sjeverozapadno od crkve, izvan omeđenog areala groblja, otkriveni su grobovi s inhumiranim pokojnicima u kamenim sanducima ili škrinjama. Grobovi su otkriveni prilikom kopanja temelja za obiteljsku kuću u prosincu 2001.god. Devastacijom je zahvaćen samo krajnji zapadni dio groblja ostatak se pruža prema istoku, u iskopima je bilo vidljivo 4 do 5 grobova. Nakon precizno određenog areala groblja pronađeno je 13 grobova. Grobovi su poredani u 3 osnovna reda i pružaju se pravcem istok-zapad. Grobna arhitektura u Radunu rađena je od ploča vapnenca škriljevca. Veći dio grobova rađen je bez ikakvog vezivnog sredstva, tek neki su bili oblijepljeni ilovačom. Grobovi kasnog srednjeg vijeka bili su sazidani od klesanaca s uporabom maltera, s unutrašnje strane su bili ožbukani.²¹ Imali su rake obzidane kamenim pločama položenim okomito, koje se nazivaju donožnicama, obložnicama i uzglavnicama. Takav kameni sanduk bio je pokriven istim pločama, odnosno poklopticama. Dna u grobovima popločana su malim tankim kamenim pločicama, osim u jednom gdje se nemože utvrditi točno dno zbog devastacije bagerom. Zastupaju dva oblika konstrukcije grobnih sanduka: pravokutni i trapezoidni. Prevladavaju pravokutni sanduci koji su pronađeni čak kod 9 grobova, dok su trapezoidni pronađeni kod 4 groba. Ovakvo manje groblje na redove uobičajeno je za rani srednji vijek u Hrvatskoj. Da grobovi pripadaju starohrvatskom razdoblju srednjeg vijeka potvrdili su tipološki prepoznatljivi nalazi nakita u njima te ostaci poganskih rituala.²²

Slika 14 Ostaci grobova u Radunu

²¹OREB, F.(1987.), str.189.

²²OREB, F.(1987.), str.199.

Na radunskom groblju prevladavaju pojedinačni ukopi koji su prisutni u 9 od 13 grobova. U jednom od grobova nađen je dvojni ukop, za jednog se smatra da se radi o dva ukopa u različito vrijeme. Za 2 groba ne može se ništa reći, jer u jednom su pronašli ostatke triju kostura od kojih je jedan in situ, a u drugom nije pronađeno ništa. Veći broj ulomaka, uglavnom nepečene grube keramike, pronađen je u debljem sloju ugljena oko naboja od kamenja. Vjerojatno je riječ o posudama izrađenim za jednokratnu uporabu, pa zato nisu ni pečene.²³ Takve posude koristile su se u sklopu pogrebnog obreda na grobu u trenutku pokopa, stoga ti poganski pogrebni običaji imaju važnu ulogu u datiranju ovog groblja. „Poganski horizont“ starohrvatskog razdoblja datiran je od sredine 7. do sredine 9.st.²⁴ Prilozi u grobovima su glavno obilježje groblja tog vremena, prvenstveno lonci za hranu i piće u skladu s vjеровanjima i obredima slavenske mnogobožacke religije. Od druge polovice 8.st. sa sve većim utjecajem kršćanstva oni se postepeno potiskuju, javljaju se ponekad još u prvoj polovici 9.st. Nakon sredine 9. do početka 12.st. u grobovima kristijanizirane faze javlja se većinom nakit, najčešće prstenje i naušnice. Od naušnica je pronađeno 6 vrsta. Obične karičice pronađene su 5 komada u 4 groba. Pripadaju najstarijem tipu starohrvatskih naušnica i predstavljaju proizvode domaćih radionica. Naušnice s dvije jagode pronađena je samo jedna u jednom grobu. Naušnice s dvije jagode ukrašene apliciranom filigramskom žicom i granuliranim zncima predstavljaju pravu rijetkost među starohrvatskim nakitnim inventarom. Osim njih pronađene su i naušnice s jednom jagodom, karičice s koljencima i tordirana karičica. Poslije naušnica prsteni predstavljaju najbrojniju grupu predmeta pronađenih u grobovima na području Dalmatinske Hrvatske. Pronađena su 3 primjerka u grobovima. Žljebasti kanelirani prsten je tip prstena pronađen skoro u svakoj do sada istraženoj nekropoli na području Dalmatinske Hrvatske. Prsten sukrasom nije rijedak u starohrvatskim nekropolama, svoje porijeklo vuče iz kasne antike, a bio je u uporabi i u Bizantu. Osim ta dva tipa pronađen je i obični kovani prsten.

Slika 15 Karičica s koljencima

²³ BURIĆ, T. (2007.), *Starohrvatsko groblje na položaju Svećurje u Kaštel Starom*, str. 110.

²⁴ BURIĆ, T. (2007.), *Starohrvatsko groblje na položaju Svećurje u Kaštel Starom*, str.110.

Slika 16 Prsten s ukrasom

Nakon učvršćenja kneževske vlasti Trpimirovića u vrijeme Mislava i Trpimira, oko sredine 9.st., poganski ostaci ubrzano će nestajati iz grobova, a sve češće će se pronalaziti nakit. Još jedan od rijetkih elemenata koji pomaže pri dataciji groblja, a pronađen je kod 4 groba iznad grobne škrinje, to je veliki amforni kameni blok. Blokovi su postavljeni od 30 do 50 cm iznad razine poklopnica. U prvom slučaju blok je postavljen uz jugozapadni rub, a u 3 slučaja uz zapadni kraj groba, znači u svakom slučaju poviše glave pokojnika.²⁵

²⁵Te blokove T. Burić tumači kao grobne biljege, pretpostavlja da ih je bilo još, ali da su dislocirani nakon višekratnog krčenja. BURIĆ, T. (2007), *Starohrvatsko groblje na položaju Svećurje u Kaštel Starom*, str.112.

6. Crkva sv. Jurja u Rudinama, Kaštel Novi

6.1. Miran ili Žestinj

Zapadno od naselja Špiljan vodio je put do sela Miran, bar su ga tako nazivali u 12. i 13.st., a kasnije su ga nazivali Žestinj.²⁶ Selo je imalo važan položaj, jer se preko njega dolazilo do Zagore kroz klanac Prosik. Toponim Miran jezikoslovac P. Skok izvodi od latinske riječi *murus*, što znači zid.²⁷ O selu Miran nemamo puno podataka osim toga da se taj toponim nalazi u nazivu crkve sv. Jurja od Mirana. Od sredine 13.st. područje Mirana se počinje nazivati Žestinj po istoimenom selu, stoga i crkva mijenja naziv u crkva sv. Jurja od Žestinja. U trogirskim spisima iz polovice 13.st. Žestinj se spominje kao *Gestigne*, *Gesten* i *Gestin*, ne spominje se kao selo nego kao oznaka položaja neke zemlje zbog koje se sklapao ugovor. Vjeruje se da je selo Žestinj u 15.st. bilo najnaseljenije u Podmorju. Godine 1470. selo je bilo dužno dati 7 veslača za trogirsku galijusuprakomita J. Andreisa. Od svih tih veslača samo jedan je bio iz Žestinja, a to je bio Radivoj, sin Bulkov. U ispravi 1479.god. naveden je kao svjedok Pavao, kovač iz Žestinja- *Paulo fabro de Xestigno*.²⁸

6.2. Crkva

Stara srednjovjekovna crkva s kraja 11.st. vjerojatno je sačuvana u izvornom obliku. Nema zvonika već improvizirano zvono iznad ulaza. Ona je jednobrodna izdužena crkva neraščlanjenih zidova s vanjske i unutrašnje strane koji su ožbukani. Ima četvrtastu izduženu apsidu koja je malo niža od glavnog svoda i također prekrivena pločama, što nam govori da vjerojatno u prošlosti nije puno obnavljana. Zbog jako malo podataka evidentiranih u stručnoj literaturi teško je bilo što reći o njenom stropu, naročito zato što se u tlocrtu ne vide nikakve pojasnice. Crkva ima uska predromanička vrata i vrlo mali uski prozorski otvor u apsidi, a značajna je zbog ovdje pronađena dva nadvratnika. Jedan se nalazi na crkvi i ukrašen je stiliziranim lišćem s grčkim križem, i vjerojatno je stavljen naknadno jer se iznad njega vidi dio ranijih crkvenih vrata. Za drugi nadvratnik mislilo se da je nadvratnik koji se danas nalazi na crkvi sv. Nikole u Ostrogu, no konstrukcija pročelja na portalu crkve preslaba je za dva nadvratnika.²⁹

²⁶ OMAŠIĆ, V. (2001), str. 106-108.

²⁷ OMAŠIĆ, V. *Kašela od prapovijesti do početka xx.st.*, str.107.

²⁸ OMAŠIĆ, V. *Kašela od prapovijesti do početka xx.st.*, str.107.

²⁹ OMAŠIĆ, V. *Kašela od prapovijesti do početka xx.st.*, str.107.

Slika 17 Crkva sv.Jurja od Žestinja, ulaz

Slika 18 Crkva sv.Jurja od Žestinja, apsida

Slika 19 Tlocrt crkve sv.Jurja od Žestinja

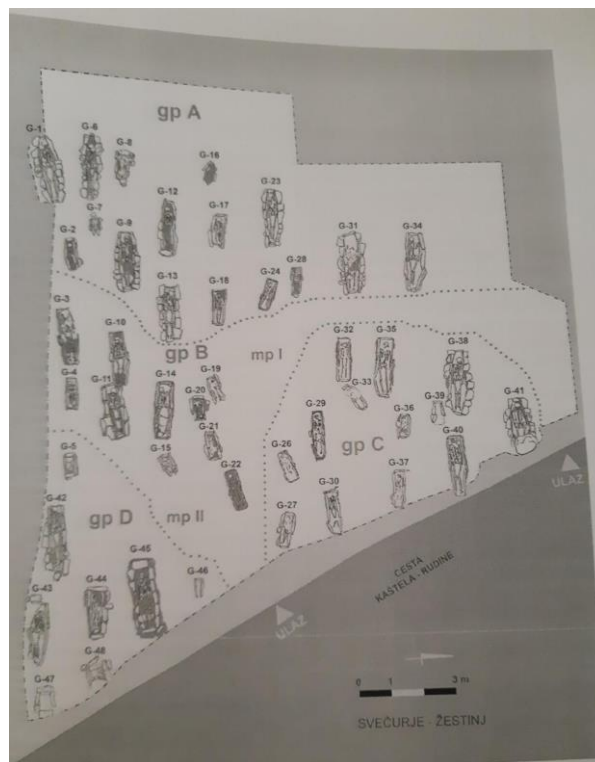

Slika20-Nadvratnik

6.3. Groblje

U ljeto 2007.g. došlo je do otkrića starohrvatskog groblja na položaju Svećurje u predjelu Rudine u Kaštel Novom.³⁰ Groblje se nalazi nedaleko od crkve sv.Jurja od Žestinja, po kojoj je i dobilo ime. Iako nije istraženo u cijelosti sa sigurnošću ga možemo svrstati u tip groblja na redove, kao i većinu istraženih starohrvatskih groblja. Pretpostavljeni areal groblja je 600 m kvadratnih, a istraženi prostor zauzima oko 300 m kvadratnih. Groblje je locirano na nekadašnjem obradivom terenu iz antike što nam dokazuju ostaci grube rimske keramike i ulomci amfora. Također, na položaju crkve sv.Jurja pronađeni su pokretni i nepokretni ostaci iz antike. Sve to nas upućuje na postojanje prostora u rimsko doba koje je zaposjela *villa rustica*, u okviru u kojem je kasnije nastalo i naselje Miran ili Žestinj. Ovo groblje je jedno od ranijih ukopišta tog naselja, nastalo i prije župnog groblja oko crkve sv.Jurja. U istraženom dijelu groblja pronađeno je 47 grobova, nanizanih u 7 ili 8 redova koji slijede pravac istok-zapad. Tonči Burić podijelio ih je u četiri skupine grobova, koje predstavljaju uže grobišne parcele i označio ih početnim slovima abecede. Najzapadnija grupa je grobljanska parcela A. Ona se sastoji od 16 grobova. Po sredini istraženog areala u smjeru sjever-jug pružaju se dvije skupine: grobna parcela B i grobna parcela C. Grobna parcela B ima 10 grobova koji počinju na jugu, a završavaju na sjeveroistoku. Grobna parcela C locirana sjeverno od prethodne, ima 13 grobova. I na jugoistočnom kraju nalazi se grobna parcela D koja ima 8 grobova, ali ona jednim svojim dijelom ulazi u neistraženo područje. Među grobovima vidljiva su dva međuprostora. T. Burić naziva ih međuprostor I i međuprostor II. Međuprostor I nalazi se između grobljanske parcele A, B i C. Od njega se sjeverno i južno nastavlja uski prostor, odnosno grobljanska staza. Ta staza predstavlja ujedno i ulaz u grobljanski areal. Još jedna staza nalazi se između grobljanske parcele B,C i D. Njom se ulazilo u grobljanski areal na istoku, a preko međuprostora II izlazilo.

³⁰BURIĆ, T. (2015.), Starohrvatsko groblje na položaju Svećurje u predjelu Rudine u Kaštel Novom, *Starohrvatska prosvjeta*, 42, str. 165-208.

Slika 21 Groblje u Rudinama

Svih 47 grobova ima kamene kovčege unutar grobne rake, koji su bili prekriveni kamenim pločama tj. poklopnicama. Većina kovčega rađena je od okomito usađenih ploča različitih dimenzija i debljina, a kvaliteta izrade ovisila je o vrsti vapnenca kojom su rađene. Par grobova ima usuhu zidane obložnice od 2 do 3 reda uslojenih klesanaca, a više njih kombinaciju zidanih obložnica i onih od okomito usađenih ploča. Zbog ranijih poljoprivrednih radova manji dio poklopnica nedostaje, jer su ih povadili tijekom obrade terena. Postupak pokapanja bio je jednostavan. Prvo bi se iskopala raka, zatim usadile strane kovčega, položilo bi se tijelo pokojnika u tako oblikovani kovčeg te bi ga poklopili kamenom pločom. Po završetku vjerskog obreda, o kojem nema dovoljno pisanih i materijalnih izvora, grob bi zatrpali zemljom od koje bi oblikovali grobni humak. Od 47 istraženih grobova samo u 3 je zabilježen ukop po dvije osobe. U jednom su kosti oba pokojnika bile dislocirane, a u ostala dva nađen je kostur sekundarnog ukopa in situ, a kostur starijeg ukopa bio je dislociran. U sva tri slučaja radilo se o ukopima djece. U 4 groba nisu pronađeni ostaci, no s obzirom na to da je riječ o grobovima veoma malih dimenzija u njima su bila pokopana djeca vjerojatno novorođenčad, stoga se kosti nisu sačuvale. U ostala 42 groba pronađen je samo po jedan

kostur in situ, osim u jednom, u kojem su kosti bile dislocirane. U 23 groba pokojnicima su ruke bile pružene uz tijelo, a u 12 grobova nije se moga odrediti položaj ruku. Takav položaj ruku potvrđen je na brojnih starohrvatskim grobljima. Ostatke iz groblja možemo podijeliti na nakit i na ostale nalaze. Naušnice pronađene u grobovima možemo razvrstati prema tipološkim odlikama u tri tipa: obične karičice, jednojagodne naušnice i grozdolike naušnice. Najbrojnije tip na ovom groblju su jednojagodne naušnice, nađena su čak četiri para u četiri groba.³¹

Slika 22 Jednojagodna naušnica

Slika 23 Grozdolike naušnice putaljskog tipa, ogrlica-pektoral i ljevani prsten zaravnjene krune s urezanim pentagramom.

³¹BURIĆ, T. (2015.), str. 174 .

Ogrlice predstavljaju rijetke nalaze u okviru materijalne kulture ranog srednje vijeka na prostoru ranosrednjovjekovne Hrvatske.³² Pronađene su dvije na ovom groblju. Jedna je rađena od staklenih perli i unikatan je nalaz ogrlice-pektorala u starohrvatskim grobljima, a druga je sastavljena od 8 bikoničnih neukrašenih jagoda. Osim prstena sa zaravnjenom krunom i urezanim pentagramom, pronadeno je još 7 primjeraka koji variraju u obliku i izradi, ali pripadaju prstenovima-viticama. Od ostalih nalaza pronadeni su jedan keramički pršljen i jedan željezni kolut. Pronadeni predmeti rađeni su od različitih metala. Većina ih je rađena u bronci, manji dio u srebru i bakru, a pojedini su čak pozlaćeni ili posrebrenjeni. Isto tako ima i staklenih, željeznih i keramičkih predmeta. Tehnike korištene pri izradi metalnih predmeta su tehnike lijevanja, tiještenja,³³ kovanja i filigrana. Na temelju detaljnih analiza groblja na Svećurju u Rudinama, načina pokapanja i povijesnih okolnosti proizlazi zaključak da je riječ o još jednom primjeru uobičajenog starohrvatskog groblja kakvih je veliki broj koje je pripadalo jednom od zaselaka srednjovjekovnoga sela Žestinj u starohrvatskoj Kliškoj županiji, nastalo između dvaju putova trasiranih još u antičko doba, kad je ovaj prostor pripadao salonitanskom ageru. Početak ukopavanja na groblju datira u drugu polovinu 9.st., nakon razdoblja kristijanizacije, a traje do početka drugog desetljeća 10. stoljeća.

³²BURIĆ, T. (2015.), str.186.

³³Izrada predmeta prema unaprijed pripremljenim matricama u koju se utiskuje lim kako bi na njemu ostao negativ matrice.

7. Zaključak

Kaštelansko područje bogato je crkvicama, nekropolama, raznim ostacima življenja koji nam svjedoče o dugotrajnoj naseljenosti ovog pitomog i lijepog prostora. Ti nam ostaci pružaju mogućnost da uđemo u stari svijet od prapovijesti, antike, srednjeg vijeka do dana današnjeg. U doba Justinijana, odnosno u doba intenzivnog pokrštavanja došlo je do izgradnje većeg broja crkava pa se to odnosi i na ovaj dio agera koji je svakako i ranije bio kristijaniziran. Izgradnja predromaničkih crkvi i za potrebe doseljenog stanovništva koji osnivaju nova uz postojeća naselja potvrđuje kontinuitet naseljenosti. S obzirom na to da imamo čak tri crkve posvećene sv. Jurju na tako malom razmaku u kaštelanskom području, očito je riječ o omiljenom kršćanskom svecu, no ne treba isključiti ni podudarnost imena i funkcije sv. Jurja sa staroslavenskim Zelenim Juromkao zaštitnikom usjeva i stoke, važnim izvorima egzistencije drevnih Kaštelana.

8. Literatura

- Babić, Ivo, (1980.), *Prostor između Trogira i Splita*, Split.
- Burić, Tonči, (1983.), Kameni namještaj predromaničke crkve sv. Jurja na Putalju iznad Kaštel-Sućurca, *Starohrvatska prosvjeta*, 13, str. 147.- 163.
- Burić, Tonči, (1984.), Villa Sancti Georgii de Putalio, *Starohrvatska prosvjeta*, 14, str. 305.- 323.
- Burić, Tonči, (2001.), *Sv. Juraj od Putalja*.
- Burić, Tonči, (2007.), Starohrvatsko groblje na položaju Svećurje u Kaštel Starom, *Starohrvatska prosvjeta*, 34, str. 166.- 211.
- Burić, Tonči, (2015.), Starohrvatsko groblje na položaju Svećurje u predjelu Rudine u Kaštel Novom, *Starohrvatska prosvjeta*, 42, 105-122.
- *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, (ur. A. Badurina), 1979. (i kasnija izdanja).
- Omašić, Vjeko, (1978.), *Topografija kaštelanskog polja*,
- Omašić, Vjeko, (2001.), *Kaštela od prapovijesti do početka XX. stoljeća*, Kaštela
- Oreb, Franko, (1988.), Srednjovjekovno groblje oko crkve Sv. Jurja od Raduna kod Kaštel Starog, *Kaštelanski zbornik*, 1, Kaštela
- Rapanić, Željko, (1980.), Prilog proučavanju kontinuiteta naseljenosti u Salonitanskom ageru u ranom srednjem vijeku, *VAHD*, LXXIV, str. 189-213.
- Šimunović, Petar, (1992.), Uvod u kaštelansku toponimiju, *Kaštela od prapovijesti do početka XX. stoljeća*, str. 79-92.

9. Popis slika

- Slika 1- V. Omašić, *Kaštela od prapovijesti do početka xx.st.*
- Slika 2- <https://book.hr/sveti-juraj/>
- Slika 3- T. Burić, 2001.
- Slika 4- Fadić I., 2001.
- Slika 5- <https://zupaksucurac.wixsite.com/zupa-kastel-sucurac/untitled-cirw>
- Slika 6- Vlastita fotografija
- Slika 7- T. Burić, 2001.
- Slika 8- T. Burić, *Kameni namještaj predromaničke crkve sv.Jurja na Putalju iznad K. Sućurca*
- Slika 9- T. Burić, *Kameni namještaj predromaničke crkve sv.Jurja na Putalju iznad K. Sućurca*
- Slika 10- T. Burić, *Kameni namještaj predromaničke crkve sv.Jurja na Putalju iznad K. Sućurca*
- Slika 11- <http://www.muzej-grada-kastela.hr/arheoRadun.html>
- Slika 12- <http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-60-2008-02-06.pdf>
- Slika 13-T. Marasović, 2001.
- Slika 14- F. Oreb, *Srednjovjekovno groblje oko crkve Sv.Jurja od Raduna kod Kaštel - Starog*
- Slika 15- F. Oreb, *Srednjovjekovno groblje oko crkve Sv.Jurja od Raduna kod Kaštel - Starog*
- Slika 16-F. Oreb, *Srednjovjekovno groblje oko crkve Sv.Jurja od Raduna kod Kašte – Starog*
- Slika 17- Vlastita fotografija
- Slika 18- Vlastita fotografija
- Slika 19- <http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-60-2008-02-06.pdf>
- Slika 20- Vlastita fotografija
- Slika 21- T. Burić, *Starohrvatsko groblje na položaju Svećurje u predjelu Rudine u Kaštel Novom*

-Slika 22- T. Burić, Starohrvatsko groblje na položaju Svećurje u predjelu Rudine u Kaštel Novom

-Slika 23- - T. Burić, Starohrvatsko groblje na položaju Svećurje u predjelu Rudine u Kaštel Novom